

др Драгош Јевтић,
доцент Правног факултета у Београду

ЛОКАЛНА УПРАВА И САМОУПРАВА У БЕОГРАДСКОМ ПАШАЛУКУ ПРЕД ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК

Турски феудализам и турска управа васпостављени су повратком Турака у Србију 1738. и 1739. године али је при том Порта настојала да спречи све оно што би могло утицати на пораст незадовољства раје у Београдском пашалuku. Васпостављање турске управе у Србији после 1739. године извршено је запоседањем градова од стране турских гарнизона и повратком турских органа власти у нахије. Међутим, у кнежинама и селима постојале су и даље кнежинске и сеоске самоуправе „онако како се изграђују у кнежинама за време аустријске окупације, са обор-кнезовима на челу, а по селима по старом обичајном праву“. — У градове се враћа муслиманско становништво — трговци, занатлије, припадници турског управног и судског апарата — али њих насељавају и трговци и занатлије — немуслимански. До повратка спахија у Србију дошло је, такође, после 1739. године па се тако, најкраће речено, одвијало тада у Србији васпостављање турског феудализма и турске управе. Феудална анархија која у то време настаје на територији Турског Царства у Европи и Азији захватила је и Београдски пашалук после 1739. године и она ће се ту манифестовати „у појави оних друштвених снага управо у ово доба, које ће се почетком XIX века сукобити и 1804 г. довести до Револуције“(1).

Пре првог српског устанка Београдски пашалук је обухватао само један део данашње територије СР Србије док су други делови улазили у састав неких других пашалука као што су: Босански, Смедеревски, Румелијски и Видински. Он се делио на четрнаест нахија које су представљале најмање турске управне јединице. Међутим, сваку нахију чинило је по неколико кнежина, а њих опет више села. Из различитих разлога а „првенствено услед слабости турске државе и неразвијености њеног државног апарата“ српски народ је у овом Пашалuku одн. у кнежинама и селима уживао „извесне локалне самоуправе“ с одређеним самоуправним органима и то: сеоским зборовима, сеоским кметовима и кнезовима, кнежинским скупштинама, кнежинским кнезовима и нахијским скупштинама(2).

(1) Вид. о томе: В. Чубриловић, *Привредни и друштвени односи у Србији у другој половини XVIII века*, Историја народа Југославије, књ. II Београд, 1960, стр. 1270—1278.

(2) Д. Јанковић, *Локална управа у Првом српском устанку*, „Народни одбор“, 4/1954, стр. 169—170; Вид. и: В. Чубриловић, *Развитак сеоске самоуправе у Србији и борбе с Турцима*, Историја народа Југославије, књ. II Београд, 1960, стр. 1278—1281; Т. Борђевић,

Како су најмање турске управне јединице биле нахије то је њихова подела на мање јединице — кнежине и села — Турцима сасвим одговарала. Постојање народних представника одн. самоуправних органа у кнежинама и селима представљало је гаранцију да ће наредбе турских органа власти бити извршене а дажбине уредно и на време прикупљене(3).

Села у Србији у XVIII веку представљала су „засебне друштвене целине, које су имале заједничку територију, заједничке интересе и обавезу заједничке заштите(4). У сваком селу постојали су сеоски кнез, сеоски кметови и сеоски збор. Сеоски кнез није имао скоро никакве власти већ га је село постављало у циљу скупљања царске порезе „а последије га нико није кнезом ни звао“(5). Селом су управљали и старали се о њему „знатнији сељаци“ — сеоски кметови. Они су представљали „праве сеоске старешине“ уживајући велико „поверење и углед“ међу својим сељанима. „Оваковога кмета — каже Вук Караџић — од прије нити је могао ко закметити ни раскметити, него ко је био поштенији и паметнији а особито рјечитији од осталијех сељака, био је кмет“(6). Кметови су „представљали село према Турцима“, бранили село од „турског зулума“(7) и судили сељацима „за којекакве распре кад би их парци позвали“ нпр. „кад се породице дијеле или кад стока једнога потре љетину другога“(8). Ови знатнији сељаци односно кметови сакупљали су се „на различне договоре“ по тако и сеоске зборове у циљу решавања питања од интереса за њихово село.

Кнежине су представљале „природом омеђене целине“ и у њима су „села била у међусобним тесним односима, нашлањала се једно на друго и сматрала се као једна заједница“. Докле се простире заједничка земља једне кнежине знало се тачно(9). Кнежинске самоуправе се, у условима „слабости турског феудализма и анархије у турској управи у току друге половине XVIII в. развијају, постајући све значајнији чинилац у изградњи самоуправног живота села у Србији“. *Кнежинска скупштина*, коју су чинили сви „знатнији сељаци“ одн. кметови свих села дотичне кнежине, била је „врховни самоуправни орган и представних самоуправног живота у свакој кнежини“. Поред избора кнежинског кнеза и разрезивања пореза на поједина села у кнежини, кнежинска скупштина је расправљала неке „веће спорове“ и решавала и сва друга питања од значаја за кнежину. И она и кнежински кнез „управљају кнежином и решавају спорове по вековима изграђиваном обичајном праву“ при чему стоје под надзором турских органа власти односно муселима и кадија(10). Поред кнежинских скупштина „свака је кнежина имала свога кнеза, који се ради разлике од сеоскијех кнезова звао и *оборкнез*, *вилаетски кнез*, на некијем мјестима *башкнез* и *велики*

Кнежине у Србији за време прве владе Милошеве, „Српски књижевни гласник“, 7/1921 (књ. IV), стр. 508—518; В. Стојанчевић, *Откуда у Вишњићевој песми „Почетак буне против дахија“ помен седамнаест нахија у Београдском пашалуку*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, 3—4/1958, стр. 278—294.

(3) Т. Борђевић, *op. cit.*, стр. 510.

(4) Т. Борђевић, *Село као друштвена заједница за време прве владе кнеза Милоша*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, 2/1922, стр. 129—138.

(5) Вук Стеф(ановић) Караџић, *Српски рјечник*, 3. изд. Београд, 1898, стр. 289.

(6) *Ibid.*, стр. 287.

(7) Д. Јанковић, *op. cit.*, стр. 169.

(8) Вук Стеф(ановић) Караџић, *op. cit.*, стр. 287—288.

(9) Т. Борђевић, *Кнежине у Србији за време прве владе Милошеве*, стр. 511.

(10) В. Чубриловић, *Развитак сеоске самоуправе у Србији и борбе с Турцима*, стр. 1283.

кнез“(11). Кнежински кнезови су, с једне стране, имали да обављају оне послове које су на њих пренели турски органи власти, а с друге да решавају она питања која нису била регулисана турским правним прописима. Тако су кнежински кнезови били „и самоуправни и државни органи“. Из тих разлога они су прво бирани на кнежинским скупштинама а затим постављани бератом од стране турских органа(12). Кнезови су бирани махом из исте породице па је њихов положај постао наследан. „Кнештво је ово“ — констатује Вук Караџић, „остајало од оца сину... и баш кад би Турци какога кнеза окривили и погубили, опет су му сина (или ако сина нема, брата) на његово мјесто постављали.“ Оборкнезови су били „сељаци и у домаћему животу слабо су се разликовали од осталијех сељака“. Ови „велики кнезови“ били су, пре свега, одговорни за прикупљање порезе. „Порезе је паша ударао на нахије, па су их кнезови између себе разрезивали на кнежине, а по том сваки кнез у својој кнежини с кметовима на села, а кметови са сељацима на људе“. Поред тога, преко кнежинских кнезова Турци су одржавали везу с народом у кнежинама односно „што је год везир хтио од народа да иште или народу што да јави, или је народ имао што од везира да иште, то је све бивало преко овијех кнезова“(13). Кнежински кнез се у својој кнежини старао о држању реда и мира, судио је мање кривице и расправљао спорове који су настали између сељака његове кнежине тј. судио је понекад „људима за којекакве ситнице, али их није могао натјерати да пристану на његов суд“(14). Кнежински кнезови су били „наследни“ народом овлашћени његови представници и заступници“ али се њихова власт није простирала и на вароши и паланке у кнежинама јер је у тим варошима и паланкама постојала турска управа. Надзор над радом кнежинских кнезова вршили су турски муселими (и кадије)(15).

У нахијама су, као и у кнежинама, одржаване повремено, нахијске скупштине. И ове скупштине су, као и кнежинске, „сазиване... и одржаване првенствено ради разрезивања пореза“(16).

Формирање ових самоуправних установа у XVIII веку било је од великог значаја за народ у Србији. Турски феудални систем и турска управа нису више били у могућности да поврате ону „моћ над народом у Србији“ коју су имали пре XVIII века. То је омогућило сељаштву да формира, односно организује своје сеоске и кнежинске самоуправе до оне мере „да се могло делом чвршће међусобно повезати и оспособити за даљу борбу око добијања своје независности“. Кнежинска самоуправа представљала је онај организациони оквир који је, поред осталог, створио погодне услове сељаштву у Србији да „стекне и политички искусно вођство“. Кнежински кнезови ће „стајати на челу свих покрета народа у Београдском пашалуку крајем XVIII и почетком XIX века“(17).

(11) Вук Стеф(ановић) Караџић, *op. cit.*, стр. 289.

(12) В. Чубриловић, *Развитак сеоске самоуправе у Србији и борбе с Турцима*, стр. 1283—1284.

(13) Вук Стеф(ановић) Караџић, *op. cit.*, стр. 289.

(14) *Ibid.*, стр. 289.

(15) Т. Борђевић, *Кнежине у Србији за време прве владе Милошеве*, стр. 514.

(16) Д. Јанковић, *op. cit.*, стр. 170.

(17) В. Чубриловић, *Развитак сеоске самоуправе у Србији и борбе с Турцима*, стр. 1283—1284.

Нарушавање овог дуготрајно изграђиваног система локалне самоуправе имало је за последицу да је народ с кнезовима на челу био на страни Аустрије у њеном рату с Турском 1788—1791. године(18). У току тога рата Порта је увидела да су „јаничарски зулуми и насиља“ били разлог због којег је српска раја била на страни Аустрије и да се мир у Београдски пашалук може повратити само „ако се уклоне узроци незадовољства народа у Србији“. Из тих разлога је и нови султан Селим III својим ферманима (1791—1794) забранио повратак јаничара у Србију, укинуо читлуке и потврдио систем кнежинских и нахијских самоуправа у Београдском пашалуку(19).

Рат између Аустрије и Турске 1788—1791. и реформе султана Селима III довели су до уништења читлучког система у Београдском пашалуку, утицали су на слабење моћи јаничара — „главних носилаца феудалне анархије у пашалуку“ — и допринели су јачању стремљења народа у Београдском пашалуку за осамостаљивање од Турака. То осамостаљивање, на које је утицао и развој „трговинских веза с Аустријом“ — одвијало се „кроз укидање читлучког система и проширивање кнежинских самоуправа“(20). Са своје стране ова локална самоуправа је „обезбеђивањем мира и релативне сигурности у унутрашњости Пашалука, допринела јачању трговине и уздизању слоја богатих марвених трговаца“. Истовремено „она је допринела изграђивању националне свести и формирању старешинског слоја од којих ће касније изван број одиграти значајну улогу у дизању Устанка и у самом Устанку“(21).

Повратак јаничара у Београд и убиство београдског везира Хаци-Мустафе паше(22) довели су до уништења свега оног што је сељаштво у Београдском пашалуку пре тога било постигло. С њиховим повратком поново се заводи читлучки систем а *сеоске и кнежинске самоуправе биле су уништене*. У кнежинама и нахијама дахије су поставиле своје органе — *кабадахије, субаше и ханџије*.

Укидање кнежинске и сеоске самоуправе и постављање кабадахија и субаша у кнежинама и селима довело је до тешког поремећаја једног, дуготрајно изграђиваног, реда. Поновно завођење читлучког система и укидање кнежинске и сеоске самоуправе одвијало се уз насиље, пљачку и незаконитости „јаничарских дахија и њихових људи“. Како Порта није била у могућности да било шта учини против система који су дахије биле завеле, сељаштво у Београдском пашалуку било је принуђено „да се само, оружјем обрачуна с тим поретком и његовим носиоцима“. Узроци првог српског устанка налазили су се у „развитку друштвених односа у Србији XVIII в., а пре свега у заоштравању тих односа од свршетка Аустро-турског рата 1791. до почетка Револуције 1804 године“.

(18) Т. Ђорђевић, *Кнежине у Србији за време прве владе Милошеве*, стр. 515.

(19) В. Чубриловић, *Развитак сеоске самоуправе у Србији и борбе с Турцима*, стр. 1295.

(20) В. Чубриловић, *У чему је суштина и каква је историјска и културна улога првог српског устанка 1804*, „Југословенски историјски часопис“, 3/1963, стр. 3—17.

(21) Д. Јанковић, *ор. cit.*, стр. 170.

(22) Док се налазио на челу Београдског пашалука, београдски везир Хаци-Мустафа паша је „све што се раје тичало савршено предао народним кнезовима у руке и у управљање“ вршећи извесну контролу „над управљањем кнезовским, и то само по части финансијској“ при чему „ништа у народу није предузимао... док се најпре са кнезовима народним договорно, и њих, у предмету саслушао није“. Л. Арсенијевић—Баталака, *Историја српског устанка*, део I Београд, 1898, стр. 16.

Међутим, терор којим је спроведена дахијска управа као и укидање постојеће локалне самоуправе несумњиво су „убрзали“ избијање првог српског устанка одн. били повод за његово избијање(23).

ЗАКЉУЧАК

Из различитих разлога а „првенствено услед слабости турске државе и неразвијености њеног државног апарата“ српски народ је у Београдском пашалуку уживао, пре првог устанка, „извесне локалне самоуправе“ с одређеним самоуправним органима и то: сеоским зборовима, сеоским кметовима и кнезовима, кнежинским скупштинама, кнежинским кнезовима и нахијским скупштинама.

Подела најмањих турских управних јединица, нахија, на мање јединице, кнежине и села, Турцима је сасвим одговарала. Постојање самоуправних органа у кнежинама и селима пружало је гаранцију да ће наредбе турских органа власти бити извршене, а дажбине уредно и на време прикупшене.

Формирање ових самоуправних установа у XVIII веку било је од великог значаја за народ у Србији. Како турски феудални систем и турска управа нису више могли да остваре ону „моћ над народом у Србији“ коју су имали пре XVIII века, били су створени услови да сељаштво организује своје сеоске и кнежинске самоуправе до тог степена „да се могло делом чвршће међусобно повезати и оспособити за даљу борбу око добијања своје независности“. Кнежинска самоуправа чинила је онај организациони оквир који је, између осталог, омогућио сељаштву у Србији да „стекне и политички искусно вођство“. Кнежински кнезови ће „стајати на челу свих покрета народа у Београдском пашалуку крајем XVIII и почетком XIX века“.

Нарушавање тог, више деценија изграђиваног, система локалне самоуправе, имало је за последицу да је народ с кнезовима на челу био на страни Аустрије у њеном рату с Турском 1788—1791. године. Тај рат и реформе султана Селима III имали су, између осталог, за резултат слабење моћи јаничара — „главних носилаца феудалне анархије у пашалуку“ — и допринели су јачању стремљења народа у Београдском пашалуку за осамостаљивањем од Турака. То осамостаљивање, на које је утицао и развој „трговинских веза с Аустријом“, одвијало се „кроз укидање читлучког система и проширивање кнежинских самоуправа“.

Повратак јаничара у Београд и убиство београдског везира Хаџи-Мустафе паше имали су за последицу уништење свих оних тековина које је сељаштво у Београдском пашалуку до тада остварило. Укидање кнежинске и сеоске самоуправе и постављање кабадахија и субаша у кнежинама и селима задао је тежак ударац једном дуготрајно успостављаном реду. Поновно завођење читлучког система и укидање кнежинске и сеоске самоуправе спроведено је уз терор „јаничарских дахија и њихових људи“. Иако су се узроци првог српског устанка налазили у „развитку друштвених односа у Србији XVIII в., а пре свега у

(23) В. Чубриловић, *Развитак сеоске самоуправе у Србији и борбе с Турцима*, стр. 1295—1296. — О укидању кнежинске и сеоске самоуправе по повратку дахија у Београдски пашалаук, вид. и: В. Чубриловић, *У чему је суштина и каква је историјска и културна улога првог српског устанка*, стр. 5—10; Т. Борђевић, *Кнежине у Србији за време прве владе Милошеве*, 516—517; А. Јанковић, *op. cit.*, стр. 170.

заоштравању тих односа од свршетка Аустро-турског рата 1791. до почетка Револуције 1804 године“, терор којим је спровођена дахијска управа као и укидање постојеће локалне самоуправе несумњиво су „убрзали“ избијање тога устанка односно били повод за његово избијање.

Традиције те самоуправе коју је српски народ уживао последњих деценија XVIII века у Београдском пашалуку, играће значајну улогу у захтевима који су истицани у току XIX века у Србији за успостављање локалне самоуправе.

Dr. Dragoš Jevtić,

Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

LOCAL GOVERNMENT AND SELF-GOVERNMENT IN THE BELGRADE PASHADOM ON THE EVE OF THE FIRST SERBIAN UPRISING

Summary

Serbian people in the Belgrade Pashadom (province ruled by Turkish pasha) prior to the First Serbian Uprising enjoyed »certain local self-government«, which included the following self-managing bodies, namely: village meetings, village mayors and village dukes, district (village duke's) assemblies, district dukes and region(*nahija*) assemblies. Establishing of these self-managing institutions in the eighteenth century was of great importance to the people in Serbia. Turkish feudal system and Turkish administration were not able to realize that »power over people in Serbia« which they had prior to the eighteenth century. In such conditions peasants were able to organize their own village and district (*knežine*) self-government forms. This enabled the people in villages »to organize mutually more firmly and to prepare for further struggle to obtain their independence«.

The district (*knežina*) self-government was the organisation framework which, among other relevant elements, promoted peasantry in Serbia »to acquire also a politically able leadership«. The village mayors (*knežinski knezovi*) shall »be at the head of all movements of people in the Belgrade Pashadom at the end of the eighteenth and in the beginning of the nineteenth century«.

Abolishing of district and village self-governments, which took place immediately prior to the First Serbian Uprising, inflicted a heavy blow to an order which existed for a long period. Terror exerted by Turkish governors (*dahiје*), as well as abolishing of the existing local self-government, undoubtedly speeded up the breaking out of that uprising, becoming thus an immediate cause thereof.

Dr Dragoš Jevtić,

professeur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

L'ADMINISTRATION LOCALE ET L'AUTOGESTION DANS LE PACHALIK DE BELGRADE A LA VEILLE DE LA PREMIERE INSURRECTION SERBE

Résumé

Avant la Première insurrection le peuple serbe dans la Pachalik de Belgrade, jouissait de »certaines autogestions locales« avec des organes d'autogestion bien définies, à savoir: les rassemblements du village, les chefs des villages et les knez, les assemblées des chefs des villages, assemblées des

knez et assemblées des districts. La formation de ces institutions autogestionnaires au XVIII siècle était d'une grande importance pour le peuple de la Serbie. Le système féodal turque et l'administration turque ne pouvait réaliser le »pouvoir sur le peuple en Serbie«, pouvoir qu'ils avaient le XVIII siècle. Ceci a permis à la paysannerie d'organiser son autogestion de village et de district jusqu'au degré leur »permettant de se relier mutuellement de manière plus ferme et de s'habilitier pour la poursuite de la lutte pour l'acquisition de leur indépendance«. L'autogestion des knežina présentait le cadre organisationnel qui a permis entre autre à la paysannerie en Serbie »d'avoir des chefs politiquement expérimentés«. Les chefs des knežine »seront à la tête de tous les mouvements du peuple dans le pachalik de Belgrade vers la fin du XVIII et début du XIX siècle«. L'abolition de l'autogestion des villages et des knežine — ce qui est arrivé à la veille de la Première insurrection serbe, — a porté un coup d'ur à un ordre établi durablement. La terreur par laquelle l'administration des chifs des janissaires était mise en place ainsi que l'abolition de l'existante autogestion locale ont »accéléré« l'éclatement de cette insurrection, c'est à dire ils ont été le mobile de son éclatement.